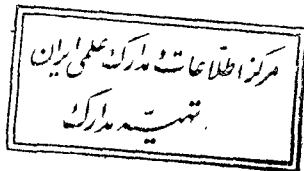

۱۷۵۳۶

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی

پایان نامه تحصیلی

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی

موضوع

تعیین درجه توسعه یافتگی مناطق روستائی کشور

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر عباس عرب مازار

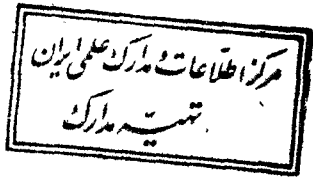
استاد مشاور

جناب آقای دکتر مرتضی قره باغیان

نگارش

سیف الله اسلامی

دی ماه ۱۳۷۲

بسمه تعالی

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی

ارزشیابی پایان نام تحصیلی آقای سیف‌الله اسلامی
دفاع نهائی پایان نامه آقای سیف‌الله اسلامی دانشجوی
کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی

تحت عنوان :

تعیین درجه توسعه یافتگی مناطق روستائی کشور

در تاریخ ۷/۱۰/۷۲ انجام و با درجه عالی

نمره ۱۸/۵ مورد تصویب قرار گرفت

امضاء هیات داوران

۱- استاد راهنما: جناب آقای دکتر عباس عرب مازار

۲- استاد مشاور: جناب آقای دکتر مرتضی قره باغیان

به پاس زحمات بی توقع

تقدیم به پدر بزرگوار و مادر عزیزم

به پاس فداکاریهای فراوان

تقدیم به همسر مهربانم

به پاس محبت‌های بی دریغ

تقدیم به دو برادر و خواهرم

وجود نزدیک به نیمی از جمعیت کشور در مناطق روستائی لزوم توجه به این جمعیت انبوه را دو چندان می سازد بنابراین هر گونه برنامه ریزی در کشور باید با توجه خاص به این مناطق همراه باشد. تحولات جهانی خصوصا " افزایش قیمت نفت در اواخر دهه ۱۳۴۰ و اوایل دهه ۱۳۵۰ موجب بوجود آمدن امکاناتی برای کشور گردید، اما از آنجائیکه هر منطقه قدرت جذب متفاوتی را در استفاده از این امکانات داشته اند موجب گردید که دو گانگی های منطقه ائی بین شهر و روستا و حتی روستا با روستا تشدید شده است .

فرضیه ما در این رساله این است که وضعیت مناطق روستائی کشور در سال ۶۵ نسبت به سال ۵۵ بهبود یافته است .

برای آزمون کردن این فرضیه با توجه به ۴۴ شاخص توسعه منطقه ائی و با استفاده از دو تکنیک آماری تاکسونومی و فاکتور آنالیز متوسل شده ایم . نتایج حاصل از این رساله حاکی از این مطلب است که تمامی مناطق روستائی کشور در سال ۶۵ نسبت به سال ۵۵ وضعیت شان بهبود یافته است ولی نکته قابل توجه اینکه هر چند مناطق روستائی کشور پیشرفت داشته اند ولی دو گانگی منطقه ائی در بین این مناطق تشدید شده است به طوری که در سال ۵۵ تفاوت توسعه یافتگی بین پیشرفته ترین استان و محرومترین استان در سال ۵۵ ۴۲٪ می باشد ولی این رقم برای سال ۶۵ برابر با ۴۴ درصد می باشد بنابراین اختلاف تشدید شده است .

فصل اول :

صفحه

- ۱ - ویژگی های مهم جوامع روستائی
- ۲ - فقر عمومی
- ۳ - بیکاری
- ۴ - بیسوادی
- ۵ - مشکل مسکن جوامع روستائی
- ۶ - کمبود مدیران روستائی
- ۶ - فرضیه تحقیق
- ۶ - روش تحقیق

فصل دوم :

- ۸ - تعاریف توسعه اقتصادی
- ۱۱ - تعاریف دوگانگی
- ۱۳ - انواع دوگانگی
- ۱۴ - دوگانگی اجتماعی - اقتصادی
- ۱۵ - دوگانگی اقتصادی بوجه
- ۱۹ - دوگانگی تکنولوژیکی هیگینز
- ۲۰ - دوگانگی مالی ماینت
- ۲۱ - دوگانی بخشی آرتور لونیس
- ۲۴ - دوگانگی بخشی فی - رانس
- ۲۷ - تعریف منطقه
- ۲۹ - دوگانی منطقه ای
- ۳۰ - تئوری دوگانگی میردال

فصل سوم :

صفحه	- کارهای انجام شده در زمینه تعیین درجه توسعه یافتگی
۲۲	معرفی شاخص ها
۴۱	- شاخص های اقتصادی
۵۴	- شاخص های آموزشی
۶۰	- شاخص های بهداشتی
۶۴	- شاخص های اجتماعی

فصل چهارم :

مدل

۸۴	- آنالیز تاکسونومی
۹۱	- فاکتور آنالیز

فصل پنجم :

۱۰۱	نتیجه گیری
۱۰۶	- مقایسه نتایج بدست آمده
۱۱۱	- تحلیل پراکنده گی و پیشنهادات
	- لیست جدول های ضمیمه
	- فهرست منابع و ماخذ

در بیشتر کشورهای در حال توسعه رشد سریع و ناهماهنگ موجب پراکنده گی های منطقه‌ای در این کشورها گردیده است توسعه روز افزون اقتصاد ایران نابرابریهای منطقه‌ای را بین مناطق شهری و روستائی و حتی در میان خود مناطق روستائی را تشدید کرده است که تغییر و تحول متناسب در سیاست های توسعه را در جهت کاهش این نابرابریها ضروری می سازد در این میان به علت اینکه ۴۴ درصد از مردم کشور در مناطق روستائی زندگی می کنند توجه به این بخش نسبتاً " بزرگ از جامعه را ضروری و اجتناب ناپذیر می سازد، توسعه روستائی بلحاظ اینکه می تواند کمیت و کیفیت عوامل تولید، سطح زندگی و دیگر مسائل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را تحت تاثیر قرار دهد مورد توجه اقتصاد دانان قرار گرفته است. اما اندازه گیری رشد و توسعه و همچنین اختلافات منطقه‌ای دشوار بوده و مستلزم انتخاب شاخص‌های منطبق با نظریات علمی و جمع آوری اطلاعات می باشد.

در این رساله ها در نظر داریم با استفاده داده های جمع آوری شده و به کمک روش‌های آماری مناطق روستائی کشور را از نظر توسعه یافتگی اولویت بندی نمائیم.

مطالب این رساله در ۵ فصل تهیه گردیده است.

در فصل اول چند ویژگی مهم مناطق روستائی کشور مطرح و پس از آن به ارائه فرضیه و روش تحقیق پرداخته‌ایم در فصل دوم به تعاریف توسعه، دوگانگی اشاره شده و تئوری دوگانگی بطور مختصر بحث شده و سپس تئوری دوگانگی منطقه‌ای میردال پرداخته شده است.

در فصل سوم به کارهای انجام شده در این زمینه پرداخته شده و سپس به معرفی شاخص های توسعه پرداخته ایم.

فصل چهارم به توضیح دو تکنیک بکار گرفته شده در این رساله (تاکسونومی و فاکتور آنالیز) اختصاص دارد

و در فصل پنجم به نتیجه گیری و مقایسه درجه های توسعه یافتگی مناطق روستائی کشور بین دو مقطع ۱۳۶۵ - ۱۳۵۵ پرداخته شده و در پایان پیشنهاداتی ارائه گردیده است .

این رساله در نظر دارد اهداف زیر را بیوشانده

- ۱ - جهت تغییرات توسعه یافتگی مناطق روستائی کشور
 - ۲ - مشخص نمودن میزان تغییرات توسعه یافتگی روستاهای هر استان در دو مقطع زمانی ۶۵ - ۵۵ طبقه بندی نمود .
- نتایج حاصل از این تحقیق می تواند در سیاست گذاریهای اقتصادی و برنامه ریزی های منطقه ای مسئولان اقتصادی رایاری نماید. در پایان تشکرو قدردانی از اساتید راهنما و مشاور را نباید نمایش میان تهی محسوب نموده استاد راهنمای محترم جناب آقای دکتر عباس عرب مازار که افتخار شاگردی ایشان را در دوره لیسانس و فوق لیسانس داشته ام و در این رساله از راهنماییهای ایشان در استفاده از تکنیک های آماری سود جسته ام ، همچنین استاد مشاور گرامی جناب آقای دکتر مرتضی قره باغیان که در استفاده از تئوریهای توسعه اینجانب رابه سوی اهداف رساله هدایت و راهنمایی فرمودند .

همچنین از دوستان عزیزم آقایان عباس باقرکلانتری ، رحمان پلیمی ، بهنام سالم و علی بشارت بلحاظ کمک های فراوان سپاس گذاری می نمایم .

در پایان از کمک های خانم پروانه کمالی دهکردی و آقایان محمود علوی ، بیورانی و کیوان کارشناسان معاونت امور اقتصادی وزارت اقتصاد و آقایان فرهاد دژ پسند و مرتضی ثابت قدم کارشناسان سازمان برنامه و بودجه قدردانی می نمایم بدیهی است مسئولیت هرگونه کم و کاستی در این رساله متوجه نگارنده می باشد که امیدوارم با انتقادهای سازنده از طرف محققین ، موجبات بررسی دقیقتر در امور مناطق روستائی کشور را فراهم آورد .

دی ماه ۱۳۷۲

سیفاله اسلامی

ویژگی های جوامع روستائی

از روستا و روستاشناسی تاکنون در مقالات و نوشته ها سخن بسیار رفته است ولی در مورد روستا و شناخت مسائل و مشکلات روستائی مطالب کمتری به رشته تحریر درآمده است. در واقع نباید تصور کرد که محتوی روستاشناسی عین شهر شناسی است و زیرا که شهر و روستا تنها از نظر مقایس جغرافیائی با هم متفاوت نیستند بلکه در عواملی نظیر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز باهم متفاوت می باشند.

" روستاشناسی نه تنها ما را به محیط طبیعی و انسانی روستاها آشنا می سازد بلکه وسیله یافتن راهها و روشهایی که براساس آنها می توان هر چه بیشتر در جامعه روستائی دقیق تر شد و از روی آگاهی مسائل و مشکلات روستائیان را بررسی کرد و احیاناً " در نقش یکی از مسئولین عمران کشاورزی و دامپروری راه بهتر شناختن زندگی مردم را همواره داشت. (۱) یکی از عواملی که رشد روستاها را کند ساخته است. بیش از هر چیز مربوط به عدم شناخت نسبت به محیط و خواسته های جامعه روستائی است.

توسعه روستائی در کشورهای درحال توسعه از اهمیت ویژه ای برخوردار است دراین کشورها بدلیل استقرار صنایع و خدمات در شهرها اختلاف شدیدی بین ساخت اجتماعی شهر و روستا را بوجود آمده است.

آنچه موجب شد که توسعه روستائی امری ضروری و اجتناب ناپذیر در مباحث توسعه اقتصادی در کشور ما باشد وجود جامعه روستائی در حدود ۴۳ درصد (۲) از جمعیت کشورمان می باشد، از این رو یکی از راههای رسیدن به توسعه اقتصادی کشور توسعه روستاها می باشد.

(۱) سید احمد احرار، شناخت مسائل روستائی ص ۳

(۲) مرکز آمار ایران سالنامه آماری سال ۱۳۷۰ فصل جمعیت صفحه ۳۴

ام . وی . هاک پیش شرط هائی را برای توسعه روستائی ذکر می کند
" ۱- باید یک سری اهداف مشخص برای سیاست های توسعه روستائی بر
مبنای اولویت های ملی ، توسعه اجتماعی و اقتصادی که کاملاً از جانب مردم
شناخته شده باشند موجود باشد .

۲ - باید در دولت و ارگانهای مربوطه از جمله ارگانهای اجرائی و
پایان ترین سطح اداری در سطح جوامع محلی یک تعهد ملی قوی برای توسعه
روستائی موجود باشد که وجود رهبری فرمند (۱) ضروری است .

۳ - برای اطمینان از اینکه اقلیتهای متنفذ ، منابع و فرصت های در
نظر گرفته شده برای گروه مورد نظر را به خود اختصاص نخواهند داد لازم
است تصمیماتی اتخاذ شود " (۲)

مطلب مهم دیگریکه باید به آن اشاره شود این است که توسعه امری
فراگیر است که نه تنها توسعه اقتصادی بلکه توسعه اجتماعی و فرهنگی را
نیز در بر می گیرد . بدین منظور کلیه شاخص های اقتصادی ، اجتماعی ، فرهنگی
در یک مطالعه فراگیر باید مورد بررسی قرار گیرند بدین لحاظ چند ویژگی
خاص جوامع روستائی در ایران ذکر می گردد .

۱- فقر عمومی :

ساکنین فقیر مناطق روستائی برای رفع احتیاجات خود عمدتاً " بر
کشاورزی متکی هستند ، سطح زندگی پائین و کیفیت زندگی آنها به گونه ای
است که آنها را به شدت محروم نگاه داشته و قدرت تغییر را از آنها گرفته
است هر چند در دهه اخیر سیاست هائی در جهت کاهش از این فقر صورت

(1) Charis Matic

(۲) ام . وی . هاک . گاهنامه روستا و توسعه . جهاد سازندگی ، شماره دوم

فروردین ماه ۶۸ ص ۶۰

گرفته است ولی عمق فاجعه بحدی است که تلاش و از خود گذشتگیهای فراوان و همچنین تداوم اجرای این سیاستها را ضروری می سازد

۲- بیکاری :

افزایش جمعیت روستائی باعث افزایش بیکاری در این مناطق شده است . باید توجه کرد که کار در جامعه روستائی خصوصا " یک فعالیت اقتصادی نیست بلکه در برگیرنده تمام وجوه زندگی مادی و معنوی جامعه روستائی است . یکی از مهمترین نوع بیکاری در مناطق روستائی کشور کم کاری و بیکاری پنهان می باشد و این ناشی از فصلی بودن فعالیت های کشاورزی در این مناطق است که به انواع شیوه ها می توان فرصت های اشتغال را در زمانی که کشاورزان فصل داشت و برداشت را تمام می کنند آنها را به کار گمارد . به هر حال یکی از وظایف دولت امکان اشتغال در جامعه خصوصا " اشتغال در مناطق روستائی کشور می باشد . " بدین منظور مخارج دولتی باید در مسیر طرحهای بالا سری اجتماعی و اقتصادی قرار گیرد که بیشتر کاربر و سرمایه اندوز است این هزینه ها ایجاد اشتغال بیشتری می کند و بازدهی تولید را در بلند مدت افزایش می دهد " (۱)

در کشور بدلیل وجود ۴۳ درصد جمعیت روستائی دولت می تواند با انجام پروژه های منطقه ائی موجب شود که کارگران بیشتری را وارد این گونه فعالیت ها کرده و در نتیجه موجبات رشد و توسعه بیشتر مناطق مزبور را فراهم آورد . به عنوان مثال در این مناطق یکی از اهداف می تواند رشد صنایع دستی و کوچک و ایجاد سرمایه گذاری در این گونه فعالیت ها که کاربر نیز هست باشد و موجب گسترش فرصت های شغلی را فراهم ساخته و مقداری از مشکل بیکاری این مناطق را رفع کند .

همچنین از آنجائیکه فعالیت کشاورزی از مهمترین عوامل برای اشتغال این مناطق می باشد . بدین ترتیب افزایش جمعیت ، سرانه زمین را کاهش خواهد داد . " فشار جمعیت بر زمین ، همراه با رشد جمعیت و بی کش بودن

(۱) دکتر مرتضی قره باغیان، اقتصاد رشد و توسعه، جلد دوم، چاپ اول، تهران

عرضه محصول تشدید می شود در این حالت بر تعداد بیکاران پنهان افزوده خواهد شد و بازدهی سرانه در بخش کشاورزی به مقدار بیشتری کاهش خواهد یافت (۱)

در حقیقت سرمایه های دولتی اگر به میزان اشتغال نیروی کار نیفزاید سبب به هدر رفتن منابع اقتصادی خواهد شد و از آنجائیکه در کشورهای در حال توسعه نرخ رشد جمعیت بسیار بالا است هدف اقتصادی ایجاد اشتغال دقیقاً "منطبق به جریان رشد اقتصادی کشور خواهد بود . توسعه سریع اقتصادی تنها زمانی امکان پذیر است که نرخ رشد ایجاد اشتغال و نیز درآمد سرانه به مراتب بیشتر از نرخ رشد جمعیت باشد (۲)

گفته شد که از عوامل عمده بیکاری افزایش جمعیت است که خود نیز تابع عواملی از قبیل کاهش نرخ مرگ و میر و افزایش میزان موالید می باشد برای روشن تر شدن این بحث به طور فشرده تئوری تحولی جمعیتی مطرح می گردد .

" تئوری تحول جمعیتی یا دوران جمعیت براساس روندهای تحولی و انتقادی جمعیت واقعی در کشورهای توسعه یافته جهان استوار است براساس این تئوری هر کشوری در جهان از پنج مرحله رشد جمعیت گذر می کند . به عقیده بلاکر این پنج مرحله عبارتند از :

- ۱ - مرحله شدیداً " رکودی که بالا بودن نرخ زاد و ولد و نرخ مرگ و میر از ویژگیهای آن است
- ۲ - مرحله اولیه رشد که ویژگی آن نرخ زاد و ولد بالا و نرخ مرگ و میر بالا ولی در حال کاهش است .

(۱) همان منبع صفحه ۶۴۴

(۲) همان منبع ص ۵۹۷

۳ - مرحله سوم رشد جمعیت که با کاهش نرخ زالد و ولد و کاهش بیشتر نرخ مرگ و میر مشخص می گردد .

۴ - مرحله نسبتاً " رکودی که مشخصات آن پائین بودن نرخ مرگ و میر و نرخ زالد و ولد است و در این مرحله نرخ مرگ و میر و زاد و ولد در تعادل است

۵ - در این مرحله نرخ مرگ و میر و نرخ زاد و ولد هر دو نازل اما تعداد مرگ و میر بیشتر از زالد و ولد است " (۱)

در دو دهه گذشته خصوصاً " دهه اخیر به علت افزایش خدمات درمانی و بهداشتی که به روستائیان ارائه شده است (۲) می تواند یکی از عوامل موثر در کاهش نرخ مرگ و میر باشد ولی از طرفی به علت اینکه ساختارهای فرهنگی و اجتماعی در جامعه روستائی ما تحول زیادی نداشته است بنابراین زاد و ولد جمعیت همچنان بالا بوده است که موجبات نرخ بالای رشد جمعیت را فراهم آورده است . به صراحت می توان اذعان داشت شاخص های بهداشتی و درمانی در مناطق روستائی در سال ۱۳۶۵ نسبت به سال ۱۳۵۵ از رشد قابل توجهی برخوردار می باشد . و این در واقع در ادامه روند سیاست محرومیت زدائی انجام گرفته است . گرچه محرومیت در دو دهه گذشته بحدی بوده است که رشد قابل توجه این خدمات نیز نتوانسته به طور کلی مشکلات بهداشتی و درمانی در مناطق روستائی کشور را بر طرف نماید

۳- بی سوادی:

پائین بودن سطح آموزش و این اندیشه که جوامع روستائی از پسر خانواده به عنوان یک نیروی کار و کمک پدر خانواده باعث عدم ترغیب و توجه آنها به امر آموزش می شود . اگر چه در شاخص های آموزشی در زمینه

(۱) همان منبع ص ۶۵۰

(۲) آمار نرخ رشد جمعیت و شاخصهای بهداشتی را در صفحات ضمیمه در آخر رساله ملاحظه فرمائید .

ابتدائی اقدامات انجام گرفته که می توان مقداری از کارهای انجام شده را که توسط نهضت سواد آموزی شده موجب رشد این شاخص گشته است. ولی در مقطع راهنمایی و متوسط اقدامات جدی صورت نگرفته است و این در حالی است که آموزش و پرورش نیز با توجه به جمعیت فزاینده در امر سرمایه گذاری در دو مقطع یاد شده در روستاها توجه کافی مبذول نداشته است.

۴ - مشکل مسکن روستائی :

با توجه به اینکه نیاز به مسکن از نیازهای اولیه انسان می باشد و افزایش ایمنی ، استحکام و وسایل رفاهی ، محل اسکان ، در افزایش کارائی افراد نقش مستقیم دارد. لذا برای جلوگیری از حوادث و تامین روحی روستائیان ، باید به نوسازی مسکن روستائی توجه خاصی مبذول گردد، براساس آمارهای موجود در سال ۶۵ به ضریب ایمنی مسکن روستائی از طریق نوسازی این مسکن ، بوسیله بتون ، آهن ، آجر و ... افزوده شده است اما هنوز درصد بالائی از مسکن روستاها بشکل سنتی و استفاده از خشت و چوب می باشد. در این میان مسکن روستائی خصایص ویژه دارند ، این خصایص عمدتاً " به شکل زیر می باشند .

الف) مسکن روستائی ابتدائی ترین صورت مسکن انسانی را در بعضی از مناطق روستائی کشور دارا می باشد

ب) مسکن روستائی در غالب موارد چند نقش را به عهده دارند یعنی علاوه بر اینکه محل استراحت هستند ، نقش تولیدی و معیشتی را هم به عهده دارند

ج) مسکن هائی که قبلاً ساخته شده اند در غالب موارد از مواد و مصالح موجود در محیط پیرامونی استفاده کرده اند که با توجه به مناطق آب و هوائی خاص کشور، مصالح موجود در منطقه مورد استفاده قرار گرفته است که به لحاظ تمرکز کارخانجات تولید کننده مصالح جدید ساختمانی که بکارگیری این مصالح باعث افزایش استحکام ساختمانها می شوند . اما این مصالح در ساخت خانه های روستائی در قبل کمتر مورد استفاده قرار گرفته

است و به لحاظ گرانی قیمت در حال حاضر امکان استفاده از این مصالح برای همه روستائیان وجود ندارد .

۵ - کمبود مدیران روستائی :

از لحاظ اقتصادی با تقسیم زمین و دادن کمک های مادی به زارع و استفاده از روشهای جدید فنی موجبات رشد بیشتر و بازده بالاتر را در واحد سطح فراهم ساخت است و قیمت های تضمینی در بعضی موارد باعث جلوگیری از زیانهای احتمالی زارعین شده است . اما این گونه کمکها بدلیل عدم وجود یک مدیریت صحیح و هماهنگ به صورت بهینه مورد استفاده قرار نمی گیرد، یعنی روستاها فاقد یک مدیریت منسجم هستند که از منابع در دسترس به نحو بهینه استفاده کنند و بدیهی است که اگر منابع جدیدی نیز بخواهد در اختیار روستائیان قرار گیرد به دلیل عدم شناخت و مدیریت دانا این منابع بعضاً می توانند باعث زیان روستائیان شوند .

فرضیه تحقیق

ما در این تحقیق در پی اثبات این فرضیه هستیم که طی دو مقطع زمانی ۱۳۴۵ - ۱۳۵۵ وضعیت مناطق روستائی کشور به میزان قابل توجهی بهبود یافته است .

در مورد اینکه چرا فقط دو مقطع زمانی را مورد بررسی قرار می دهیم این است که اساساً برای اینکه نتایج از دقت بیشتری برخوردار باشد نیاز به آمارهای سرشماری عمومی دارد و در کشور ما هر ده سال یکبار این سرشماری انجام می پذیرد بنابراین ما در اینجا اطلاعات و آمارهای سرشماری عمومی سال ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ را ملاک مقایسه در نظر گرفته ایم .

روش تحقیق :

به منظور آزمون فرضیه فوق از شاخصهای توسعه اقتصادی استفاده می نمائیم در این رساله ملاکهای توسعه یافتگی را به چند بخش تقسیم کرده که هر بخش نیز شامل چند شاخص می باشد .